

BUXORO XALQ SOVET RESPUBLIKASI TARKIBIDA QASHQADARYO VOHASIDA MADANIY HAYOT

Raimov Dilshod Haitmurod o'g'li

dilshodraimov809@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada 1920–1924-yillarda Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR) tarkibida bo'lgan Qashqadaryo vohasida madaniy hayotning holati tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Maorif tizimidagi o'zgarishlar, jadidchilik g'oyalarining ta'siri, matbuot, xalq og'zaki ijodi, diniy va me'moriy meros masalalari yoritiladi. Tadqiqot natijalari voha madaniy hayotida an'anaviy qadriyatlar bilan yangi siyosiy-ma'rifiy islohotlar o'rtasidagi murakkab o'zaro munosabat mavjud bo'lganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *Buxoro Xalq Sovet Respublikasi, Qashqadaryo vohasi, madaniy hayot, jadidchilik, maorif, matbuot, xalq og'zaki ijodi.*

Аннотация. В статье на основе исторических источников и научной литературы рассматривается состояние культурной жизни Кашкадарьинского оазиса в составе Бухарской Народной Советской Республики (1920–1924 гг.). Освещаются изменения в системе образования, влияние идей джадидизма, печать, устное народное творчество, религиозное и архитектурное наследие. Результаты исследования показывают сложное взаимодействие традиционных ценностей и новых политико-просветительских реформ в культурной жизни оазиса.

Ключевые слова: *Бухарская Народная Советская Республика, Кашкадарьинский оазис, культурная жизнь, джадидизм, образование, печать, устное народное творчество.*

Abstract. The article analyzes the state of cultural life in the Kashkadarya oasis within the Bukhara People's Soviet Republic (1920–1924) on the basis of historical sources and scholarly literature. It covers changes in the education

system, the influence of Jadid ideas, the press, oral folk art, and the religious and architectural heritage. The findings show a complex interaction between traditional values and new political and educational reforms in the cultural life of the oasis.

Keywords: *Bukhara People's Soviet Republic, Kashkadarya oasis, cultural life, Jadidism, education, press, oral folk art.*

Kirish

1920-yil sentabrda Buxoro amirligi tugatilib, uning o'rnida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi e'lon qilindi. Respublika 1924-yil oktabrda Markaziy Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish o'tkazilishi bilan o'z faoliyatini to'xtatdi [1]. Qisqa, ammo murakkab bo'lgan bu davr Buxoro hududida, jumladan, Qarshi, Shahrisabz, Kitob, G'uzor, Yakkabog' kabi tarixiy bekliklarni o'z ichiga olgan Qashqadaryo vohasida ham siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotning sezilarli o'zgarishlariga sabab bo'ldi. Qashqadaryo viloyati esa keyinchalik, 1943-yilda, alohida ma'muriy birlik sifatida tashkil etildi. Shu bois 1920–1924-yillardagi voha madaniy hayotini o'rganish viloyat tarixining dastlabki sovet davri bosqichini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi BXSR tarkibidagi Qashqadaryo vohasida maorif, matbuot, xalq og'zaki ijodi hamda diniy-me'moriy meros sohalaridagi o'zgarishlarni mavjud adabiyotlar asosida tahlil qilishdir. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tizimli tahlil va manbashunoslik usullaridan foydalanildi. Vohaga oid maxsus ma'lumotlar cheklangani sababli, umumbuxoro jarayonlari to'g'risidagi tadqiqotlar voha sharoitiga moslab tahlil etildi.

BXSR hukumati tarkibida jadidlar yetakchi o'rin egallagan edi. Ular amirlik davrida boshlangan ma'rifatparvarlik harakatini davlat siyosati darajasiga ko'tarishga intildilar. Jadidchilik harakati Markaziy Osiyoda an'anaviy maktab-madrassa tizimini isloh qilish, dunyoviy bilimlarni joriy etish hamda ona tili va matbuotni rivojlantirishni asosiy vazifa deb bilgan [2].

Abdurauf Fitrat kabi mutafakkirlarning asarlarida millatning ma'rifat orqali yuksalishi g'oyasi ustuvor bo'lib, ular Buxoroda ta'lim va madaniyat sohasidagi islohotlarning nazariy asosini yaratdi [6]. Sadriddin Ayniyning xotiralari esa Buxoro jamiyatidagi eski va yangi qarashlar o'rtasidagi kurashni jonli tasvirlaydi [7].

Shu bilan birga, respublikaning siyosiy hayoti barqaror bo'lmadi. Vohaning ko'plab hududlarida qurolli to'qnashuvlar, iqtisodiy qiyinchiliklar va yangi hokimiyat bilan mahalliy aholining munosabatidagi ziddiyatlar madaniy-ma'rifiy ishlarning keng yoyilishiga to'sqinlik qildi. Tadqiqotchilar BXSR hukumati tashqi siyosatda Moskvaga bog'liqligi, ichki siyosatda esa jadidlar va kommunistlar o'rtasidagi nomutanosiblik tufayli ko'plab islohotlarni oxirigacha yetkaza olmaganini qayd etadilar [1; 2]. Bu holat markazdan uzoqroq joylashgan Qashqadaryo vohasida yanada yaqqol seziladi: poytaxtda e'lon qilingan qaror va dasturlarning joylarda amalga oshishi vaqt va kadrlar tanqisligi sababli sekin kechdi.

Madaniy hayotning eng muhim yo'nalishi maorif edi. Amirlik davrida ta'lim asosan maktab va madrasalarda diniy ilmlar asosida olib borilgan bo'lsa, BXSR davrida usuli jadid maktablarini ko'paytirish, o'qishni ona tilida tashkil etish va dunyoviy fanlarni kiritish vazifasi qo'yildi. Maorif ishlarini boshqarish uchun alohida davlat idoralari tuzilib, yoshlarni xorijda, xususan, Germaniyada o'qitishga yuborish tajribasi ham yo'lga qo'yildi [2; 6]. Bu chora bilim olgan milliy kadrlarni tayyorlashga qaratilgan edi.

Qashqadaryo vohasida ham eski maktablar bilan bir qatorda yangi tipdagi maktablarni ochishga urinishlar bo'ldi. Biroq o'qituvchilar, darsliklar va moliyaviy mablag' yetishmasligi, shuningdek, ayrim diniy doiralarning yangi maktablarga ehtiyotkor munosabati bu jarayonni sekinlashtirdi. "Buxoro axbori" va "Ozod Buxoro" gazetalari BXSR davridagi maktab va maorif tizimi, xalq

salomatligi, xotin-qizlar masalalari hamda boshqa ijtimoiy muammolarni yoritgan muhim tarixiy manba hisoblanadi [4]. Gazeta materiallarida maorif sohasidagi muammolar ochiq muhokama qilinishi voha ahvolini baholashda ham qimmatli ma'lumot beradi.

Ta'lim sohasidagi yana bir yangilik savodsizlikka qarshi kurash edi. Ma'rifatparvarlar savodxonlikni oshirish, o'qish uyushmalari va kutubxona-qiroatxonalar tashkil etish orqali aholining ijtimoiy faolligini oshirishni maqsad qildilar. Qashqadaryodagi qishloq aholisining katta qismi dehqonchilik va chorvachilik bilan band bo'lgani uchun bu tadbirlar asosan shahar va yirik aholi punktlarida samara berdi.

Matbuot BXSR madaniy hayotida yangi hodisa sifatida yuzaga chiqdi. "Buxoro axbori" va "Ozod Buxoro" gazetalari hukumat siyosatini targ'ib etish bilan bir qatorda, soliq va bank tizimi, narx-navo, maktab va maorif, madaniy hayot kabi masalalarni ham yoritgan [4]. Bu nashrlar vohalardagi voqealar to'g'risida ham ma'lumot bergan va o'quvchilarni yangi g'oyalar bilan tanishtirgan. Matbuot orqali madaniy-ma'rifiy muhit shakllanishi keyingi davrlarda ham davom etib, XX asrning o'rtalarida Buxoro va Qashqadaryo yozuvchilari bo'limlarining faoliyati kengayishiga zamin yaratdi [5].

Qashqadaryo vohasi xalq og'zaki ijodi, ayniqsa, dostonchilik va baxshichilik an'analari bilan ajralib turadi. Doston aytish, qo'shiq, maqol, askiya va xalq o'yinlari kabi janrlar aholining ma'naviy hayotida muhim o'rin tutgan, baxshilar esa xalq tarixi va turmushini avloddan avlodga yetkazuvchi ijodkor sifatida e'tirof etilgan. Yangi hokimiyat bu an'analarni to'liq bartaraf eta olmadi, aksincha, ular og'zaki ommaviy madaniyatning asosiy shakli bo'lib qolaverdi. Maktab va matbuot hali keng ommaga yetib bormagan sharoitda dostonlar, ashula va uchrashuvlar madaniy ongni saqlovchi vosita rolini bajardi.

BXSR davrida diniy muassasalarning ahvoli ham o'zgardi. Sovet hokimiyatining diniy siyosati vaqf mulklarini nazorat ostiga olish, madrasa va

masjidlarning iqtisodiy asosini zaiflashtirish hamda diniy ta'sirni kamaytirishga qaratilgan edi [3]. Buxoroda bu siyosat dastlab ehtiyotkorlik bilan olib borilgan, mahalliy ruhoniylar bilan ochiq to'qnashuvdan qochishga harakat qilingan. Shunga qaramay, vaqf daromadlarining kamayishi masjid va madrasalarning faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bu jarayon Qashqadaryo vohasidagi diniy ta'lim markazlariga ham taalluqli bo'lib, ularning ko'pchiligi keyinchalik yopilishga mahkum bo'ldi.

Vohaning me'moriy merosi, xususan, Shahrisabzdagi Oqsaroy, Doruttilovat va Dorus-saodat majmualari, Qarshidagi masjid va madrasalar tarixiy-madaniy qadriyat sifatida e'tiborga loyiq. Ularning saqlanishi ko'p jihatdan davlatning madaniy siyosati va mahalliy aholining munosabatiga bog'liq edi. Yodgorliklarni muhofaza qilish masalasi 1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab tizimli tus oldi, biroq BXSR davrida bu sohada ko'proq dastlabki hisob-kitob va ehtiyotkorona tadbirlar bilan cheklanildi.

BXSR davrida madaniy hayotning ajralmas qismi sifatida ijtimoiy-maishiy muammolar ham gazeta sahifalarida muhokama qilindi. "Buxoro axbori" va "Ozod Buxoro" nashrlarida xalq salomatligi, maishiy turmush, xotin-qizlar masalalari va suv muammosi kabi mavzular yoritilgan [4]. Bu mavzular Qashqadaryo vohasi uchun ayniqsa dolzarb edi, chunki voha xo'jaligi sug'orma dehqonchilik, paxtachilik, g'allachilik va chorvachilikka tayanar, suv taqsimoti esa aholining kundalik hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatardi.

Jadidlar xotin-qizlarning ta'lim olishi, ularni ijtimoiy hayotga jalb etish masalasini ham ko'tardilar. Biroq an'anaviy turmush tarzi mustahkam bo'lgan vohada bu g'oyalar tez va keng qabul qilinmadi. Qizlar maktablari soni juda cheklangan bo'lib, ular asosan yirik shaharlarda ochildi. Shunga qaramay, xotin-qizlar masalasining matbuotda ochiq muhokama qilinishi keyingi davr madaniy o'zgarishlari uchun zamin yaratdi [2].

Yuqoridagi tahlil Qashqadaryo vohasidagi madaniy jarayonlarni uch asosiy omil belgilaganini ko'rsatadi. Birinchidan, siyosiy omil: BXSR hukumatining jadidlar va kommunistlar o'rtasidagi kurash hamda markaziy hokimiyatga qaramlik sharoitida faoliyat yuritgani madaniy islohotlarning izchilligiga to'sqinlik qildi [1]. Ikkinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy omil: voha aholisining katta qismi qishloqlarda yashagani, savodxonlik darajasining pastligi va moliyaviy imkoniyatlar cheklangani ma'rifiy ishlarning samaradorligini kamaytirdi. Uchinchidan, ma'naviy omil: xalq og'zaki ijodi, urf-odat va diniy qadriyatlarning mustahkamligi madaniy davomiyligni ta'minladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, XX asrning o'rtalarida Buxoro va Qashqadaryo yozuvchilari bo'limlarining tashkil topishi, adabiy to'garaklar va nashrlarning ko'payishi [5] dastlabki sovet davridagi ma'rifiy harakatlarning mantiqiy davomi sifatida baholanishi mumkin. Shu bois BXSR davri nafaqat siyosiy, balki madaniy jihatdan ham keyingi o'zgarishlarning tayyorlov bosqichi bo'lgan. Mavjud adabiyotlarda Qashqadaryo vohasi alohida mintaqa sifatida kam o'rganilgani yuqoridagi xulosalarni arxiv manbalari bilan mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tarkibida Qashqadaryo vohasidagi madaniy hayot qarama-qarshi jarayonlar asosida rivojlandi. Bir tomondan, jadidlar yetakchiligidagi maorif, matbuot va ma'rifiy islohotlar vohada yangi madaniy muhit yaratishga imkon berdi; ikkinchi tomondan, siyosiy beqarorlik, mablag' va kadrlar yetishmasligi, diniy mulklarga nisbatan qo'llangan chora-tadbirlar ularning keng yoyilishiga to'sqinlik qildi. Xalq og'zaki ijodi esa an'anaviy madaniyatning davomiyligini ta'minlovchi asosiy omil bo'lib qoldi. Mavzuni chuqurroq o'rganish uchun arxiv hujjatlari va davr matbuotiga tayangan holda alohida beklik va tumanlar kesimida tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Becker S. Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968.
2. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.
3. Keller S. To Moscow, Not Mecca: The Soviet Campaign against Islam in Central Asia, 1917–1941. – Westport: Praeger, 2001.
4. Raximov S.A. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tarixini o'rganishda "Buxoro axbori" va "Ozod Buxoro" gazetalarining ahamiyati // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – B. 397–402.
5. Axmatov A.H. XX asr 50–70-yillarida Buxoro adabiy muhiti tarixi // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – Vol. 2, Issue 4. – B. 399–403.
6. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat.
7. Ayniy S. Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar. – Moskva, 1926.